

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Nezih Başgelen

İdari Yönetim
Bilge Başgelen

Düzenleme
Fusun Ulutülke

Onur Kurulu
Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal
Prof. Dr. Halet Çambel
Prof. Dr. Ufuk Esin
Prof. Dr. Semavi Eyice
Hon. Dr. Dr. Çelik Gülersoy
Prof. Dr. Jale İnan
Prof. Dr. Doğan Kuban
Prof. Dr. Machteld J. Mellink

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Zeynep Ahunbay
Prof. Dr. Berra Alpogut
Prof. Dr. Nezahat Baydur
Prof. Dr. Oktay Belli
Prof. Dr. C. Greenewalt Jr.
Prof. Dr. Kenneth W. Harl
Prof. Dr. Harald Hauptmann
Prof. Dr. Werner Jobst
Prof. Dr. Bülent İplikçioglu
Prof. Dr. Onder Küçükerman
Prof. Dr. Hasan Malay
Prof. Dr. Recep Meriç
Prof. Dr. Robert Ousterhout
Prof. Dr. Mehmet Özdoğan
Prof. Dr. Engin Özgen
Prof. Dr. Mirjo Salvini
Prof. Dr. Ümit Serdaroglu
Prof. Dr. Veli Sevinç
Prof. Dr. Celal Şengör
Prof. Dr. Uğur Tanyeli
Prof. Dr. Henry T. Wright III
Prof. Dr. Stefanos Yerasimos
Doç. Dr. Ahmet Vedat Çelgin
Doç. Dr. Oğuz Tekin

Dış İlişkiler ve Projeler Editörü
Dr. Brian Johnson

Redaksiyon Kurulu
Ali Akkaya
Chris Lightfoot
Aksel Tibet

Müzeler Bölümü: Erdem Yücel

İzmir Temsilcisi: Şükrü Tül
Basın Danışmanı: Engin Akyüz
Belgeleme: H. Semih Eralp
Dizgi: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
Baskı: Kanaat Matbaası

İdare Yeri ve Yazışma:
Hayriye Cad. Çorlu Apt. 3/4
80060 Beyoğlu - İstanbul
Tel.: (0 212) 293 03 78 - 245 68 38
Fax: (0 212) 245 68 77
E-mail: arkeolojisanat@superonline.com

İki ayda bir yayınlanır.

PREHİSTORYA □ ARKEOLOJİ □ ESKİÇAĞ TARİHİ

ARKEOLOJİ VE SANAT

SANAT TARİHİ □ ETNOGRAFYA □ NUMİSMATİK

"Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmalı yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'î lüzum vardır."

Gazi Mustafa Kemal

İÇİNDEKİLER

- 10 Temmuz 1894 Marmara Denizi Depremi ve Tarihi Binalara Etkisi 2
C. F. Finkel ve N. N. Ambraseys
- Erosion, Biodiversity, and Archaeology: Preserving the Midas Tumulus at Gordion/Erozyon Bioçeşitlilik ve Arkeoloji: Gordion'daki Midas Höyüğü'nün Korunması 12
Naomi F. Miller
- Nakrason veya Nakrasos'da (Kırkağaç) Ele Geçen Bir Yazıt: Epikrates'in Vasiyeti 18
Ümit Evran
- Yeni Kazıların Bulguları Işığında Anadolu'da Neolitik Çağ 22
Nezih Başgelen
- İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum - Ortodoks Dini Mimarisi 25
Evangelia Aleksandru Şarлак
- Turkish Art and Architecture in Utrecht/ Utrecht'e Türk Sanatı ve Mimarisi 33
Paolo Girardelli
- İzmir Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Balık Figürlü Sgraffito Bizans Seramikleri 38
Lale Doğer
- Numismatik Haberleri: Musa Çelebi'nin Yeni Tip Bir Akçesi/ A New Akçe of Musa Çelebi 43
Fikri Akdoğanlar
- Arkeoloji Haberleri: Derneğimizi (KOLDER) Neden Kurduk 45
M. İskender Targaç
- Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde Komutan Kulesi Açıldı 47
Erdem Yücel

Kapak Fotoğrafı: Nevali Çori, kireçtaşı baş (Ph. M. Schaeffer)

Yayınlanan yazılardaki bilimsel görüş ve düşünceler yazarna aittir.
Yazı ve her türlü görsel malzemenin yayın hakkı saklıdır.

Yıl: 21 Sayı: 93 Kasım - Aralık 1999

İSTANBUL'DA OSMANLI DÖNEMİ RUM ORTODOKS DİNİ MİMARİSİ (I)

EVANGELIA ALEKSANDRU ŞARLAK*

İstanbul kültür mirasının bir parçasını meydana getiren Rum Ortodoks kiliseleri, fetihten sonraki süreç içinde Rum Ortodoks cemaatinin dini vecibelerini yerine getirdikleri yapılar olarak varlığını sürdürmüştür.

Günümüzde Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı halen ibadete açık 75 kilise ve 8 manastır kilisesi bulunmaktadır. Gün geçtikçe azalan Rum cemaati, yeterli sayıda din görevlisi bulunamaması bu kiliselerin çoğunun sadece ithaf edildiği olay veya azizin gününde ibadete açılmasına neden olmaktadır.

Bu makale, 19. yüzyılda Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı'nın azınlıklara tanınmış olduğu haklar sonucunda inşaa edilen veya restorasyonuna izin verilen yapıları tarihsel, mimari plan ve üslup çerçevesinde incelemektedir. İncelemenin ilk bölümü, Kadıköy Metropolitiğine bağlı kiliseleri kapsamaktadır. Kadıköy, Üsküdar ve İstanbul Boğazının Asya kısmında bulunan bu yapılar bahsi geçen Metropolitiğe bağlıdır.

AYİA EFİMİA KİLİSESİ

Kadıköy Yassa ve Mühürdar caddeleri kavşağında bulunan kilise Azize Efimia'ya ithaf edilmiştir. Kilisenin ilk kurulduğu yer tam olarak bilinmemektedir. En kuvvetli görüş Haydarpaşa gar binasının yakınlarında 20. yüzyılın başına dek varolan aynı adlı Azize'ye adanmış ayazmanın yakınında olduğu görüşüdür. Bugünkü kilisenin yerinde Bizans döneminde "Ayia Vassi"ye ithaf edilmiş bir manastır kilisenin daha sonraları "Ayia Efimia"ya ithaf edildiği bilinmektedir. İlk dönemlerde bir cemaat kilisesi olarak kullanılan yapı, daha geç devirlerde Kadıköy metropolitlik kilisesi olarak işlevine devam etmiştir¹. 1694 yılında Rus Patriği ve Çar Petros Aleksioviç tarafından o dö-

nem Oikumenik Patriği IV. Dionysos'a gönderilen mektuplardan harap kilisenin tekrar inşaa edilmesi görevinin Kadıköy Metropoliti'ni Gabriel'e verildiği anlaşılmaktadır². Böylece kilise 1694 yılında tekrar inşaa edilir³. Yapının bugünkü boyutlarına, 1830 yılında Kadıköy Metropoliti II. Zaharias döneminde ulaştığı bilinmektedir. Günümüzdeki kilisenin 1993 yılında son restorasyonunun gerçekleştirilmesine yardımcı olan Sokratis Kokkalis adlı zattır⁴. Kilisenin mimarı bilinmemektedir.

Yapı etrafı yüksek duvarlarda çevrili bir avlu içinde yer almaktadır Giriş güneybatıdan gerçekleşir. Avlunun üzeri bir camekanla kapatılmış ve ayrı bir mekan oluşturulmuştur. Kuzeydoğusunda kilisenin kabul ve toplantı salonlarının olduğu binaya çıkış veren merdivenler mevcuttur. Yazıhane odası olarak kullanılan avlunun kuzeyindeki mekanın, doğusundaki kapı ikinci bir avluya geçiş vermektedir. İkinci avluda ise kuzeyde papazın, batıda ise kilise görevlisinin yaşam mekanı yer alır. Kilisenin narteks önündeki ilk avlusunda 19. yüzyıla ait çeşitli mezar stelleri bulunmaktadır (Resim 1). Çan kulesi kilisenin güneybatısında yer alır; ve baldaken şeklindedir.

Yapı doğu-batı ekseninde kubbeli bir bazilikadır (Resim 2). Kubbe yüksek bir kasnak üzerine oturmakta ve pandantiflerle ana mekana geçişi sağlamaktadır. Kubbenin güney, kuzey ve doğusunda beşik tonoz örtü sistemi uygulanmıştır. Batısında beşik tonoz tekrarı yerine yuvarlak bir kemer yer alır. Kubbenin batısında ortada beşik tonoz, iki yan bölümde ise çapraz tonoz örtü sistemi görülür. Apsis yarım kubbe ile örtülmüştür. Apisin kuzey ve güneyindeki diakonikon hücrelerinde beşik tonoz ve çapraz tonoz uygulanmıştır. Doğu cephesindeki duvarla düz bir sahne meydana getirildiğinden, apsis yarım yuvarlağının çıkıntısı görülmemektedir. Yapı mekanlarından narteks, naos

* Arkeolog, Işık Üniversitesi öğretim görevlisi

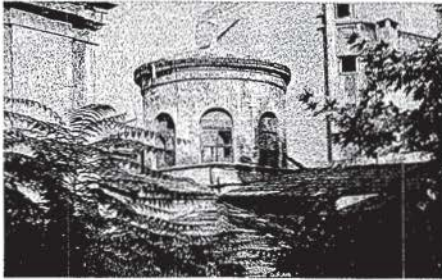
Resim 1.
Ayia Efimia
Kilisesi, mezar
steli

seviyesinden dört basamak daha alçak, doğudaki bema iki basamak daha yüksektir. Naos zemini mermer döşelidir. Kilise dış cephesi oldukça sade olup, kubbe pencereleri lentolarla çevrilmiştir.

Narteksin batı bölümü camekanla kapatılmıştır. Narteksin doğu bölümünde Ayia Paraskevi ayazması bulunmaktadır. Ayazmanın bulunduğu doğu duvarı üstünde anıtsal bir ikona yer alır. I. Oikumenik Konsilin toplantısı ve önde Azize Efimia'nun naaşının tasvir edildiği ikona 1879 tarihli-dir. Naos ana giriş kapısının yanındaki kitabe 21 Aralık 1830 tarihli onarım kitabesidir. Ayrıca onarım için maddi yardımda bulunan Georgios Rali ve Georgios Vasilios adlı şahısların isimleri belirtilmiştir.

Kubbeyi taşıyan pandantifler naosta birbirine yu-

Resim 2. Ayia Efimia Kilisesi kubbesi

varlak kemerle bağlı sütunlara dayanır. Sütunlar mermer kare kesitli tabana sahiptir. Başlıkları ise stilize kompozittir. Gynekeionun kuzeyi ve güneyi ana naostan, İon tarzında sütun başlığına sahip dört bodur sütunla ayrılmaktadır. Kuzey ve güney bölümlere yuvarlak kemerlerle geçilmektedir.

Kilise avlusundan nartekse iki kapı ile girilir. Kapıların biri eksende diğeri güneybatıdadır. İki kapının arasında bir dikdörtgen pencere yer alır. Narteksten ana naosa güneybatıda ve güneydoğudaki iki kapıdan girilmektedir. Güneydoğudaki kapı diğerine oranla daha alçak ve düz kemerlidir. Belirtilen iki kapının arasında iki tane dikdörtgen pencere açıklığı yer alır. Batı duvarda üstte beş pencere açıklığı görülmektedir. Bema orta kısmında yarım yuvarlak apsis üstte kare bir pencere, altta aksta yarım yuvarlak bir niş yer alır. Yan bölümlere geçiş sağlayan açıklıkların doğusunda nişler açılmıştır. Diakonikon hücrelerinin kuzey ve güneyinde birer kapı ile ayrı birer mekana geçilmektedir. Yan mekanlardan kuzeydoğusunda yer alan kapıdan, kilisenin doğusundaki bir diğer kapısına çıkılmaktadır. Bu bölümde diakonikon hücrelerine giriş veren kapı üzerinde İsa tasviri yer alır. Diakonikon hücrelerinin doğusunda üstte birer pencere mevcuttur. Bema'daki güney diakonikon hücrelerinden bir kapı ile naosun güneydoğusuna geçilmektedir. Bir bölüm oluşturularak diakonikon doğusunda apsisin arkasından çıkılan koridor görülebilmektedir. Bu koridordan apsis yarım yuvarlığı görülebilir. Kuzey ve güneyde birer pencere açılmıştır.

İkonostasion üç kapı ile bemaya girişi sağlamaktadır. Ahşap olup, üzerinde palmet ve yumurta motiflerinin yanı sıra, bitkisel motifler, volütlü sütunçeler, dişli frizler yer alır. Ahşap ambon üzerinde İsa ile İncil yazarları tasvir edilmiştir ve üzerinde stilize bitkisel motifler, birbirine geçme motifler, boncuk dizileri, dişli friz, yumurta dizileri görülmektedir. Despot koltuğu ise güneydoğuda bulunmaktadır. Malzeme ahşap olup, kafes motifler, boncuk dizileri, stilize bitkisel motifler yer alır (Renk. res. 1). Pandantifler üzerinde fresko tekniğinde yapılmış İncil yazarlarını tasviri yer alır. Kubbede Pantokrator İsa tasviri yer alır. Kubbenin etrafındaki kemerlerde fresko çalışmaları usta Nikolaos Frangopoulos'a aittir.

Naosun güneydoğusundan ahşap bir merdivenle "U" plan şemasına sahip gynekeiona geçilmektedir. Gynekeionun kuzeybatı köşesinde küçük bir

oda oluşturulmuştur. Kuzey ve güneyindeki bölümlerin doğusunda birer basık kemer nişi içinde kare pencere görülmekte, buna ek olarak bu açıklıkların hemen yanında haç motifli birer pencere yer alır. Gynekeion örtü sistemi beşik tonozdur.

Yapı son dönem Bizans mimarisini vurgulamakla birlikte naos içinde yer alan neoklasik sütunlar ve süsleme öğeleri ile eklektik üslup özellikleri taşır.

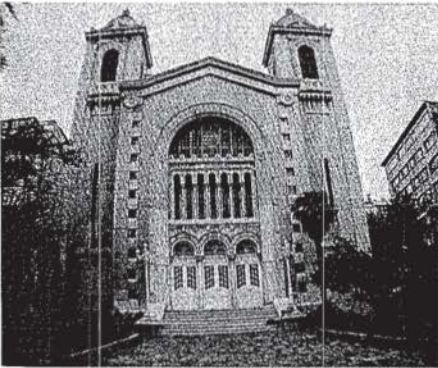
AYİA TRIADA KİLİSESİ

Kadıköy, Caferağa Hacı Şükrü Sok. 17 numaralı yapıdır. Kilisenin inşasına 1887 yılında Kadıköy Metropolit'i Kallinikos döneminde başlandığı bilinmektedir. Patrik III. Yoakim ve Kadıköy Metropolit'i Yermanos döneminde inşaat tamamlanmış ve 10 Nisan 1905 yılında ibadete açılmıştır⁵. Kilise bahçesinin kuzeybatısında Metropolit Yermanos'un mezarı bulunmaktadır. Mimarı bilinmemektedir.

Kilise geniş bir avlu içinde yer alır. Avluya giriş batı ve güneyden gerçekleşir. Kilisenin kuzeybatısında kilise bekçisinin yaşam birimi ve kilise görevlisinin çahşma birimi bulunmaktadır.

Kilise doğu-batı ekseninde kare içinde haç planına sahiptir. Ana mekanı örten kubbe yüksek bir kasnak üzerine oturur (Resim 3); kubbeden ana mekana geçişi pandantifler sağlar. Kare kesitli dört pil paye, kubbeyi taşımaktadır. Ana kubbe ağırlığını, dört yandan birer yarım kubbe desteklemektedir. Kuzey ve güneydeki yarım kubbeler birer pandantifle, kuzey ve güney kilise duvarlarına bağlanır. Doğu ve batıdaki yarım kubbeler,

Resim 3. Ayia Triada Kilisesi, dış cephe

birer pandantifle doğu ve batıdaki payelere oturmaktadır. Yan neflerdeki örtü sisteminde çapraz tonoz uygulanmıştır. Batıdaki kare planlı narteks örtü sistemi düzdür. Bemada yer alan apsis, içten ve dıştan yarım kubbe ile örtülmüştür. Postaforium hücrelerinin örtü sistemi yarım kubbedir.

Dış cephede kilisenin dört köşesinde, üstte dört yuvarlak kemerli, çıkıntılı çan kulesi yer alır. Batı cephesinde kilise sütunçelerle hareketlendirilmiştir. Kuzey ve güney cephe pencerelerinde çeşitli motifler yer alır. Doğu cephede apsis, yarım yuvarlak bir çıkıntıya sahiptir. Kilise tamamen düzgün kesme taşla inşaa edilmiştir. Giriş sekiz basamaklıdır. İki tam, iki gömme sütunla birbirine bağlı kemerler açılmış bir kapı kompozisyonu yer alır. Sütun başlıkları stilize palmet motifli ve içe dönük volütüldür.

Narteksin kuzey ve güneyinde birer kapı ile gynekeiona çıkılan mekanlar mevcuttur. Güneyinde Ayia Ekaterini ayazması yer alır. Ana naosa geçiş, düz kemerli bir kapıdan gerçekleşir. Kapının iki yanında sütunçelerin bulunduğu üç yuvarlak kemerli, üç bölümlü bir pencere, dizisi mevcuttur. Sütunçelerin başlıkları haç motiflidir.

Kubbe kasnağının çevresinde yuvarlak kemerli nişler içinde yirmi dört pencere görülmektedir. Kubbeyi taşıyan payeler birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlıdır. Kilisenin güney duvarındaki haç kolu doğu ve batıda birer gömme paye ile belirmektedir. Güney haç kolunda altta, avluya açılan bir kapı, üstte düz yuvarlak kemerli pencere dizisi görülmektedir. Pencere dizisinin üstünde ise yuvarlak kemer içinde yarım yuvarlak bir pencere daha açılmıştır. Aynı simetri kuzey haç kolunda da tekrarlanır. Naosun kuzeybatı ve güneybatı duvarlarında gynekeion hizasında birer kare niş içinde pencere bulunur. Apsis yarım yuvarlağında yuvarlak kemerli niş içinde üç pencere yer alır. Apsis yarım kubbesinde Platerita Meryem tasvir edilmiştir. Kuzey ve güneyde postoforium hücreleri görülmür.

Postoforiumlara apsis kısmından, batıda ikonostasiona dayanan paye ve doğudaki duvara bağlanan yuvarlak kemerli bölümden geçilmektedir. Güneydeki hücrede, güneydoğuda bir pencere ve doğuda avluya açılan bir kapı mevcuttur. Kuzey postoforium hücrelerinde bu kez, kuzeydoğuda bir pencere görülmektedir.

Mermer ikonostasion, bemaya üç giriş sağlamakta-

dır. Yuvarlak kemerlerle bölümlere ayrılmış ve kemerler birbirine gömme kompozit başlıklı sütunçelerle bağlanmıştır. Mermer ambon kubbeyi taşıyan kuzeybatıdaki payenin önündedir. Demet başlıklı sütunun taşıdığı ambon üzerinde dört İncil yazarı yer alır. Despot koltuğu ise güneydoğudaki paye önünde görülmektedir. Despot koltuğunun iki kenarında aslan heykelleri mevcuttur (Renk. res. 2). Pandantiflerde dört İncil yazarı tasvir edilmiştir. Yarım kubbe pandantiflerinde kerubimler yer alır. Kubbede Pantokrator İsa tasviri, doğudaki yarım kubbede Ayia Triada tasviri görülmektedir.

Naosun batısında, naosa giriş kapısının kuzey ve güney köşesinde mermer çerçeveli birer kapı ile gynekeiona geçilmektedir. Gynekeiona çıkan merdivenlerin korkulukları haç motiflidir. Gynekeion üç bölümlü olup narteks üzerinde bulunmaktadır. Kuzey ile güney bölümleri kilisenin yan neflerine doğru taşmaktadır. Kiliseye doğru öne çıkan bölümlerin galeri hizası düz, orta bölümü içbükey şeklindedir. Gynekeionun orta bölümü beşik tonoz ile örtülüdür. Tonozun duvara ulaştığı yerde başlayan silme, tüm gynekeionu dolaşmaktadır. Gynekeion batısındaki duvarda yedi pencereci kompozisyon tekrarlanır. Bu pencere sisteminin üst bölümünde yuvarlak kemer içinde yarım yuvarlak bir pencere yer alır. Ortada tam aksta Ayia Triada tasvir edilmiştir. Gynekeionun kuzey ve güneyindeki bölümlere birer kemerli bölüm ile geçilmektedir. Bu bölümlerin örtü sistemi çapraz tonozdur. Güney bölümün sağında ve kuzey bölümün solunda duvarda yuvarlak kemerli niş içinde yuvarlak hatlı bir pencere görülür. Bu pencerenin üstünde alçak kabartma yarım yuvarlak silme, silme üstünde duvar yüzeyinde stilize meander motifini andıran geometrik şerit süsleme mevcuttur. Gynekeiona çıkış veren kuzey merdivenlerde güney ve kuzey duvarlarda, güneydeki merdivenlerde güney ve batı duvarlarda yuvarlak kemerli niş içinde yuvarlak hatlı pencereler görülmektedir. Gynekeiona çıkılan bölümlerin batısında, avluya açılan kapılar yer alır. Yapıda Rönesans ve Neo-Bizans üslup özellikleri ağırlıklıdır.

AYİOS YEORYİOS KİLİSESİ

Kadıköy, Yeldeğirmeni Rasimpaşa Karakolhane sokağında yer alır. Kilise 1919 yılında ahşap olarak inşa edilmiş, 1933 tarihlerinde taş yapıya çevrilmesine karar verilmiş ve 1953 yılında taş konstrüksiyona çevrilmiştir⁶.

Küçük bir avlu içinde yer alan kilisenin kuzeydoğusunda kilise görevlisinin yaşam mekanı yer alır. Kilise dış cephesi, düzgün kesme taş bloklarla inşa edilmiş ve kesme taş aralarına, iki sıra tuğla eklenmiştir. Pencere kemerleri batıda tuğla, diğer cephelerde kesme taş ile hareketlendirilmiştir. Kilisenin çan kulesi yapının kuzeybatısında yer alır. Eski demiryolu rayları kullanılarak yapılmıştır.

Doğu-batı ekseninde, kubbeli bir bazilikadır. Kili-se, doğu ve batıda çift meyilli kırma çatıyla, ana mekanda kasnağa oturan kubbeyle örtülmüştür. Orta nef kubbenin iki yanında doğu-batı doğrultulu beşik tonoz, yan nefler kubbenin yanındaki daha büyük olmak üzere beşik tonozludur. Apsis yarım yuvarlağı dışta ve içte yarım kubbedir. Kare planlı narteks düz çatıyla örtülmüştür. Ana mekan; batıda narteks, üç nefli naos ve doğuda apsisin yer aldığı iki basamaklı çıkılan bema-dan oluşmaktadır (Renk. res. 3). Kilise zemini mermer döşelidir. Kubbe üçgen pandantiflere oturmakta ve pandantifler dört tane köşegen kaide üzerine oturan sütunlara dayanmaktadır. Sütun başlıkları tamamen sade, iki tarafı bitkisel, diğer iki tarafı ise haç motiflidir. Bizans sütun başlıkları özellikleri taşır (Renk. res. 4).

Nartekse avludan yuvarlak kemerli bir kapı ile girilir. Kapının iki yanında yuvarlak kemerli birer pencere mevcuttur. Narteksten naosa, yuvarlak kemerli büyük bir kapıdan girilmektedir. Kapı kemer nişi içinde, üç kademeli tuğla niş uygulanmıştır. Kapının iki yanında, birer yuvarlak kemerli üç kademeli tuğlaya sahip pencere kemerleri yer alır. Kubbe kasnağında yuvarlak kemerli sekiz pencere açıklığı yer alır; apsis yarım yuvarlağı içinde üç ufak yuvarlak kemerli pencere mevcuttur. Apsisin üstünde, doğu duvarda, üç pencereci yuvarlak "yarım" kemerli bir kompozisyon görülür. Apsis yan bölümlerinde sadece kuzey bölümün doğu duvarında bir niş yer alır. Pencereler tuğla çerçevelidir. Aynı kompozisyon güney duvarda da görülür. Güney duvarın batıdaki penceresinin hemen altında, avluya açılan kapı mevcuttur.

İkonostasion ahşap düz kapılı, ortası üçgen alınlıklıdır. Mermer ambon kuzeybatıdaki ikinci sütunun üzerinde; mozaik üç ikona taşımaktadır. Despot koltuğu mermer, üç basamaklı ve oldukça sadedir. Naosun kuzey duvarında yuvarlak kemerli dört pencere açılmıştır. Kuzey ve güney duvarda Kariye Müzesi pareklessionunda görülen fresko-

lar tekrarlanmıştır. Nartekste pencere kemerleri mozaikle çerçevelemiştir. Kuzey ve güney duvarlarına tuğladan çerçeveler oluşturularak içine azizler tasvir edilmiştir. Kilise, 20. yüzyılda inşaa edilmesine paralel olarak tüm yapı Neo- Bizans özellikleri taşımaktadır. Özellikle Kariye Camii örnek alınarak yapılan mozaikler bu üslubun bir kanıtıdır.

AYİOS İGNATİOS KİLİSESİ

Kadıköy Hasanağa'da Rum Ortodoks mezarlık kilisesidir. Kilisenin güneyinde bulunan mezarlık yazıttan, yapının Mansurof ailesi tarafından inşaa ettirildiği anlaşılmaktadır. Yapı 1895 yılına tarihlenmektedir. Mimarı bilinmemektedir.

Meyilli arazi üzerinde, etrafı mezarlıkla çevrili oldukça geniş bir alan içinde bulunur. Kilisenin batısında insan kemiklerinin saklandığı mezarlık bölümü yer alır. Güneybatısında mezarlık bekkisinin yaşam birimi görülür.

Kilise doğu-batı ekseninde, kapalı Yunan haçı plan şeması özelliklerini taşımaktadır. Kubbeli bir yapıdır (Resim 4). Ana kubbe yükseltilmiş, pence-reli bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Kubbe etrafını beşik tonozlar çevrelemektedir. Doğu ile batıdaki beşik tonozun iki yan mekanları, çapraz tonozla örtülmüştür. Apsis dıştan köşegen, içte yarım kubbeyle örtülmüştür.

Dış cephesinde beşik ve çapraz tonoz kemerleri belirginleştirilmiştir. Pencere kemerlerinin orta-

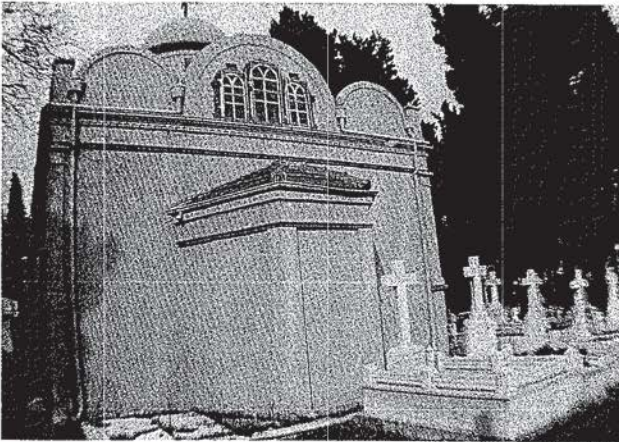

Resim 5. Ayios İgnatios Kilisesi sütun başlığı

sında kilit taşları yer alır. Doğuda apsis köşelerinde, kuzey ve güney beşik tonoz kemerlerinin alt kısımlarında gömme sütun kullanılarak cephe hareketlendirilmiştir.

Kubbeden ana mekana geçişi pandantifler sağlamak ve ağırlığı yarım mermer sütunlara aktarmaktadır. Sütun başlıkları stilize İondur (Resim 5). Sütunlar yüksek kare payelere oturur. İkonostas duvarı ahşap olup sade bitkisel motiflere sahiptir. Ortası yarım yuvarlak dışa çıkıntılı bemanın iki yanındaki duvarlarda, birer niş görülmektedir.

Cam mekandan oluşan nartekse batıdan girilir. Ana mekan naosa, batısına eklenen yuvarlak ke-

Resim 4. Ayios İgnatios Kilisesi doğu cephesi

merli bir kapı ile giriş gerçekleşir. Kilisenin batısında, giriş kapısının iki yanında, ortadaki biraz daha büyük olmak üzere yuvarlak kemerli üç pencere yer alır. Bunların dışında kuzey duvarında alta ortada, kemer içinde iki dikdörtgen pencere ve bunların iki yanında bu kez birer yuvarlak kemer içinde dikdörtgen pencereler görülmektedir. Bu kompozisyon kilisenin güney duvarında tekrar edilir. Kuzey ve güney duvarında ortadaki pencerelerin üst taraflarında bema kemeri içinde ortadaki biraz daha büyük olmak üzere yuvarlak kemerli üç pencere mevcuttur.

AYİOS İOANNİS HRİSOSTOMOS KİLİSESİ

Kalamış, İskele caddesi 30 numarada bulunmaktadır. Kalamış koyunda Kadıköy'ün kuzeyinde 1555 yılında bir Bizans kilisesinden bahsedilse de daha sonraki dönemlere ait bir kaynak bulunmamaktadır. Gyllius 16. yüzyılda bu bölgede, bir yapıdan söz etmektedir. Günümüzdeki yapı, 1875 yılında Kadıköy cemaati tarafından inşaa ettirilmiş ve 1876 yılında ibadete açılmıştır. İlk yapıya ait sütun halen kilisede korunmaktadır. Yapıda 1998 yılında restorasyon gerçekleştirilmiştir.

Yapı cadde üzerinde yer almaktadır. Kilisenin kuzey ve güneyinde toplantı odası ve yazıhane bulunmaktadır. Yapı malzemesi olarak kaba yonu

taş üzeri sıva kullanılmıştır. Doğu-batı ekseninde, üç nefli bazilikal plan şemasına sahiptir. Yapı dış cephede, çatı sistemi dışta sivrilerek iç-dış bükey olarak çıkıntılı, doğudaki apsis örtü sistemi yarım konik çatıya sahiptir. Ana mekanda naos, orta ve yan neflerde beşik tonoz örtülüdür. Batıdaki dikdörtgen planlı narteks düz çatılıdır. Doğudaki apsis, içte yarım kubbe ile örtülüdür. Kilise batıda narteks, yan neflerden tek basamak daha yüksek bir orta neften oluşan naos, doğuda orta nefte iki basamak, yan neflerden tek basamak daha yüksek olan bir bemandan oluşur.

Tüm cephelerde saçak altında düz bir silme dolanmaktadır. Yapının dış cephesi oldukça sade pencereler, düz kesme taşla çerçeveselmiştir. Kapının aksında duvara gömülü sütunlar yer alır.

Ana naosta, orta nefleri yan neflerden üçer sütun ayırmaktadır. Ahşap üzeri sıva olan sütunlar, yüksek kare kesitli payeler üzerine oturmaktadır. Başlıkları stilize kompozittir. Sütunlar, üzerinde aziz tasvirleri olan doğu batı doğrultulu bir arşitravla bağlanmıştır. Kuzey ve güneybatıdaki sütunlar, yarım kemerlerle gynekeiondaki kare kesitli sütunlarla birleşmektedir. Beşik tonozun ortasında Pantokrator İsa tasvir edilmiştir.

Kilise batısındaki yuvarlak kemerli bir kapıdan nartekse girilmektedir. Kapı haç ve bitkisel motiftir. Kapının kuzey ve güneyinde birer dikdört-

Resim 6. Ayios Ioannis Hrisostomos Kilisesi

gen pencere açılmıştır. Narteksin kuzeyinde İoannis Prodromos ayazması görülmektedir. Güneyinde ise gynekeiona çıkış veren merdiven yer alır. Bemanın güneyinde bahçeye açılan bir kapı, kuzey ve güneyde ise doğu duvarında elipsoid bir pencere görülmektedir. Doğu duvarında elipsoid, iki yanda sekizgen kesitli pencere kompozisyonu yer alır.

İkonostasion ahşap ve sade işçiliktir. Kuzeybatıdaki ilk sütunda ahşap ambon üzerinde İsa ve İncil yazarlarının tasviri, güneydoğudaki ikinci sütun önünde ahşap despot koltuğu yer alır.

Gynekeion dikdörtgen bir plana sahiptir. Narteksin üzerinde yer alır. Örtü sistemi, naosun devamı beşik tonozdur. Gynekeion doğu cephesi üç bölümlüdür. Bölümler, ahşap kare kesitli iki sütunla ayrılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi naosta yer alan son sütunlarla, gynekeionda yukarıda bahsi geçen sütunlar yarım kemerlerle birbirlerine bağlıdır. Bu sütunlar kuzey ve güneyde, kuzey ve güney duvar cephesine kare kesitli gömme sütunlar ve yarım yuvarlak kemerlerle bağlanmaktadır. Gynekeion batı duvarında apsisteki pencere kompozisyonu aynen tekrarlanır.

Yapı 19. yüzyılın etkisinde kalarak inşaa edilmiş, doğu ve batı cephesi barok özellikler taşımaktadır (Resim 6).

PROFİTİ İLİA KİLİSESİ

Kilise Bağlarbaşı, Hacı Murat Sokak, Nr. 10 Üsküdar mevkiinde bulunmaktadır. Yapının tarihçesinin Bizans devrine kadar indiği bilinmektedir⁷. Krisoupolis olarak anılan Üsküdar'da 10. yüzyılda Profili İliya'ya ithaf edilmiş bir kilisenin varlığından söz edilir. Daha sonraki dönemlerde bu kilisenin hakkında fazla bilgimiz yoktur. Yalnızca 1582 tarihli Sultan III. Murat fermanında, Toptaşı'nda yer alan su yolu ile annesi Atik Valide Sultan için yaptırdığı dini ve imaret binalarının onarımı nedeniyle Rum işçileri görevlendirdiği ve buna istinaden bu işçilere ev ve bir kilise yapımı için izin verdiği yazılmaktadır. Böylece daha önceki kilise inşaatının metropolit Dorotheus zamanında 1584'te yapıldığı sanılmaktadır. Bir diğer kanıya göre ise Korfu Adası'ndan köle olarak getirilen ve II. Selim ile evlenen Atik Valide veya diğer ismi ile Nurbanu Sultan, Toptaşı'nda kendi adına bir cami yaptırırken camiye ziyaretinde Rum işçileri göremeyince onların bir ayın için "Zoodoku Pigi"

Resim 7. Profiti İliia Kilisesi dış cephesi

Kilisesi'ne Silivrikapı'ya gittiklerini öğrenmiş bu nedenle de buraya küçük bir kilise inşaa ettirmiştir⁸. Yapı daha sonraları 17. yüzyılda onarım görmüştür. Büyük bir olasılıkla yıkılan kilisenin yerine, narteksten naosa geçiş kapısının üzerindeki kitabeden anlaşıldığı üzere 1804 yılında Kadıköy metropoliti İeremias zamanında inşaa edilmiştir. Yine aynı yazıtta yapının 1831 yılında büyük bir restorasyon geçirdiği ifade edilmektedir. Bu dönemde Kadıköy metropoliti Zaharias'tır. Yapının mimarı bilinmemektedir.

Profiti İliia Kilisesi geniş bir avlu içinde bulunmaktadır. Diğer birimleri ile birlikte 4.000 m²'lik bir alana sahiptir. Kilise avlusuna giriş, batıdaki ana kapıdan gerçekleşir. Kapının sağ ve solunda simetrik olarak birer küçük kapı daha yer alır. Avlunun güneybatısında kilise görevlisinin yaşam mekanı bulunur. Kuzeybatısındaki merdivenlerden 1954 yılında yanmış olan Rum derneğine ve kilise papazının yaşam birimine ulaşılır. Arazi meyilli olduğundan kuzeybatıda bulunan çan kulesi ile kilise arasında bir seviye doğmaktadır. Narteks dış cephesi ahşap, naosun taş üzeri sıvalıdır.

Kilise doğu-batı ekseninde bazilikal planlı, üç nefli bir yapıdır. Dış cephesi doğu ve batıda üçgen çatıya sahiptir. Naos örtü sistemi ortada beşik tonoz, yan neflerde düz çatıdır (Resim 7). Narteks, naostan daha alçak olup eksenli kırma çatı, yanları düz bitmektedir. İç mekanda dikdörtgen planlı narteks, ortada beşik tonoz yanları düz çatılıdır. Doğudaki üç bölümlü apsisin ekseninde olanı ya-

rım yuvarlak planlı, dışta meyilli bir çatı, içte ise yarım kubbe sistemi ile örtülmüştür. Naosta, orta nef yan neflerin iki katıdır.

Yapıyı, saçak altında batıda üç kademeli bir silme dolamaktadır. Silme diğer cephelerde tek ve düz olarak devam eder. Kilise dış cepheleri yalın bir tezyinata sahiptir.

Yan nefleri, ana mekandan birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlı biri gömme olmak üzere dokuzar sütun ayırmaktadır. Sütunlardan kuzey ve güneydekilerden iki tanesi bema içinde kalmaktadır (Renk. res. 5). Kemer aralarında, madalyonlar içinde aziz tasvirleri yer alır. Sütun başlıkları kompozit ve girland motiflidir. Sütunlar ahşap üzeri alçı konstrüksiyon olup, mermer deseninde boyanmıştır.

Narteksin kuzeyinde, Üsküdar Profiti İlia Kilisesi meclisinin toplandığı bir toplantı odası mevcuttur. Bu bölüm sonradan ahşap bir kapıyla narteksten ayrılmıştır. Nartekte yuvarlak kemerli bir kapı ve iki yanında simetrik birer yuvarlak kemerli pencere yer alır. Toplantı odasının kuzeyinde, aynı simetri görülür. Kilise ana girişi, batıda yuvarlak kemerli sarı camlı bir kapıyla gerçekleşir. Kapının her iki yanında üçer yuvarlak kemerli pencere bulunur. Batıdaki ana giriş kapısının sağ ve solunda üstte, kiliseye yardım ve bağış yapanların isimlerinin belirtildiği yazıtlar yer alır. Bu yazıtların devamı naos kapısının sağ ve solunda, üstte görülür. Ana giriş kapısından nartekse girildiğinde kapının sağında yer alan birinci ve ikinci pencerenin ortasında altta "Savvitz" ailesine ait mezar steli bulunur. Narteksin doğusundaki naosa giriş üç kapı ile gerçekleşmektedir. Bu kapılar yuvarlak kemerlidir.

Naos, doğuda bemaan ikonostasis ile ayrılır. Apsis duvarında yuvarlak kemerli üç pencere yer alır. Kuzey ve güneydeki postoforon hücreleri yerini güneydeki Ayios Haralambos pareklesionuna, güneyde diakonikon hücresi yerini Koimesis pareklesionuna bırakmıştır. Kuzey ve güneyde bir çıkıntı teşkil ettiklerinden bema bir transept meydana gelir. Kuzeyde yer alan yan neflerin batısında ikinci ve üçüncü sütunların hemen arkasında bir kapı ile dışarı çıkış sağlanmıştır. Yan neflerin kuzey ve güney duvarında karşılıklı beşer yuvarlak kemerli pencere açılmıştır.

İkonostasiyonda, güneybatıya açılan bir kapı mevcuttur. Hagios Haralambos pareklesionunda ku-

zeyde yuvarlak kemerli bir pencere görülür. Kilisenin önemli bir özelliği apsis duvarının freskolarla süslenmiş olmasıdır. Bu freskolar İncil'den alınmış sahneler ve melek tasvirlerinden oluşur. Doğudaki ahşap konstrüksiyon ikonostasion üç girişi sahiptir. İkonostasiste Frangopovlos adlı bir kişinin yapmış olduğu ikonlar yanı sıra çiçek ve kuş motifli ahşap kabartmalar yer alır. Kuzeybatıda yer alan dördüncü sütun, ahşap varak işlemeli ambonu taşımaktadır. Orta nefin güneydoğusundaki despot koltuğu yine ahşap işçiliklidir (Renk. res. 6).

Naosun batısındaki gynekeion "U" plana sahiptir ve iki yan neflerin ilk iki sütunlarına dek uzatılmıştır. Gynekeiona çıkış güneybatıda eklenmiş bir bölümle gerçekleşir ve bu bölümün güneyinde dışarıya açılan bir kapı yer alır.

DİPNOTLAR

- 1- Vasilios Stavridis, *Hronikon Engenion tu İeru Mitropolitiku Naou tis Ayias Endoksu Megalomartiras ke Panefimu Efimias*, İstanbul 1993, s. 9
- 2- M.Gedeon, *Ekklesie Vizantine Eksakrivumena*, İstanbul 1900, s.112
- 3- P.G. İnciciyan, *XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1976, s.137
- 4- Stavridis, a.g.e. s.9
- 5- Aleksandros Kariotoğlu, *Panayiotis Ozkourkoutis*, Thessaloniki 1998, s.30
- 6- a.g.e. s.33
- 7- S.A. Sideridis, *Kanonismos tis Ortodoksu Kinotis Hrisoupeleas*, İstanbul 1921 s.32
- 8- a.g.e., s. 34

RENKLİ RESİMLER

- 1- Ayia Efimia Kilisesi, despot koltuğu
- 2- Ayia Triada Kilisesi, despot koltuğu
- 3- Ayios Yeoryios Kilisesi (Yeldeğirmeni)
- 4- Ayios Yeoryios Kilisesi, sütun başlığı
- 5-Profiti İlia Kilisesi, ikonostasis
- 6- Profiti İlia Kilisesi, despot koltuğu